

Katten i Bilderboken

Hur gestaltas katten i bilderboken och vad säger det oss?

Ida Öhnell 2011
Konst- och bildvetenskap
Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs Universitet
Fördjupningskurs, C-uppsats, ventilering: Juni 2011
Handledare: Alexandra Reiff

Innehåll

<u>ABSTRACT</u>	<u>3</u>
<u>INLEDNING</u>	<u>4</u>
<u>SYFTE & FRÅGESTÄLLNINGAR</u>	<u>5</u>
<u>ÄMNESVAL OCH FORSKARREFLEXIVITET</u>	<u>5</u>
<u>TEORI & METOD</u>	<u>5</u>
<u>AVGRÄNSNINGAR</u>	<u>6</u>
<u>TIDIGARE FORSKNING</u>	<u>7</u>
<u>UPPSATSENS DISPOSITION</u>	<u>8</u>
<u>BAKGRUND</u>	<u>9</u>
<u>BILDERBOKENS HISTORIA</u>	<u>9</u>
<u>BARNETS ÅRHUNDRADE</u>	<u>10</u>
<u>BARNETS PERCEPTION AV BILDERBOKEN</u>	<u>11</u>
<u>KATTEN OCH BARNBOKSBILDEN</u>	<u>12</u>
<u>BILDANALYSERNA</u>	<u>14</u>
<u>1960-TALETS KATTER</u>	<u>14</u>
▪ <u>OSKAR KATT</u>	<u>14</u>
▪ <u>DRÖMBOK</u>	<u>18</u>
<u>2000-TALETS KATTER</u>	<u>22</u>
▪ <u>KATTKALASET</u>	<u>22</u>
▪ <u>DET TOKIGA KATTHUSET</u>	<u>26</u>
<u>SAMMANFATTANDE DISKUSSION</u>	<u>30</u>
<u>KÄLLOR OCH LITTERATUR</u>	<u>32</u>
<u>KÄLLOR</u>	<u>32</u>
<u>TRYCKTA KÄLLOR</u>	<u>33</u>
<u>LITTERATUR</u>	<u>33</u>
<u>BILDFÖRTECKNING</u>	<u>34</u>

Abstract

Konst- och bildvetenskap
Institutionen för kulturvetenskaper
Göteborgs Universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031-786 00 00

Handledare: Alexandra Reiff
Författare: Ida Öhnell
Lilla Regementsvägen 10, Läg 007
415 27 Göteborg
Tel: 0705- 330178
ida@ohnell.com

Kandidatuppsats, VT2011

The purpose of this essay is to look at how the depiction of cats is performed in childrens' picture books. I will analyze eight pictures from four different books, two from each. The books are from two different decades: from the 1960s and from the 2000s.

My ambition is to see if there are any artistic or cultural differences when comparing the two decades' depictions of cats to each other. And also, to look at what the cat is conveying to us, what cultural myths they are indicating? Because a cat is never just a cat but brings us a meaning when put in any context. I will try to read the illustrations and, with the help of reception theory and cultural theory, understand what is communicated to the receivers: the child and the parent.

Keywords: picture books, illustrations, cats, perception, cultural myths.

Inledning

Ett barn vet mycket mer om en katt och dess egenart och vanor än någonsin en vuxen... som dock kan i ord berätta om kattens beteende.¹

Vi har alla våra minnen av speciella barnboksillustrationer. Beroende på när vi vuxit upp så har vi fått med oss en bildskatt från unga år som i många fall fortsätter att forma vårt sätt att se på konst och på världen hela livet ut. Tiderna förändras och dessa estetiska uttryck ändras men vissa saker består, som till exempel katten. Just katten har en ständigt återkommande roll i barnböcker och därför har jag också blivit nyfiken på om detta djur förmedlar något speciellt till mottagaren av bilderböckerna och om detta ändras med tiden eller består.

Detta är också en konst som på grund av sitt utgångsläge som barnlitteratur ses som oviktig och utbytbar. Det är en slags nonsenskonst för barn och upplevs på grund av detta som harmlös. Men kan denna konst, som är så allvarslös, ändå visa spår av sin samtid? Det är en fråga som debatteras: Många har skrivit kring den både som pedagogiskt verktyg och som ett socialiserande medium. Hur mycket påverkas barnen av det de ser i bilderböckerna? Denna fråga leder direkt till det som intresserar mig: Vad förmedlar katten för bild av sig själv? Och hur kommer detta till uttryck?

Katterna har haft många betydelser genom mänsklighetens historia och utan att ens behöva tänka efter nämner de flesta människor som jag talat med deras heliga status i den gamla Egypten, liksom deras demoniska svarta och djävulsliknande sida men de nämner också egenskaper som förknippats med kvinnlighet. Talar man om bilderböcker finns otaliga exempel på kända kattgestalter. Jag kan nämna Katten Gustav, Pelle Svanslös, Findus i *Pettson och Findus* och den ständigt återkommande Mästerkatten i stövlar.

Bilderböcker ses som ”enkel” litteratur av både förespråkare och mindre välvilliga menar Maria Nikolajeva i sin bok *Bilderbokens pusselbitar*. Det är alltså redan från början en genre med många förutfattade meningar även om den består av många komplexa delar. En bilderbok har ovanligt nog två mottagare samtidigt och kan fungera i flera lager av förståelse. Den vänder sig till en primär adressat, det vill säga barnet, och den kan också vända sig till den vuxna medläsaren.² Redan här vill jag göra gällande att jag kommer att analysera bilderna medveten både om att jag ryckt dem ur ett sammanhang och att bilderna kan fungera både som adressat både till barnet och till den vuxne.

¹ Lindgren-Fridell, ”Barns reaktioner inför bild, särskilt barnboksBild”, *Bilden I barnboken*, red. Lena Fridell, Gumnessons tryckeri AB, Falköping 1982, s 13.

² Nikolajeva, Maria, *Bilderbokens pusselbitar*, Studentlitteratur, Lund 2000, s 264.

Syfte och Frågeställningar

Mitt syfte är att utforska hur katterna gestaltas i illustrationerna, hur de avbildas och vad de står för. De har en tendens att ofta dyka upp i bilderböcker och jag vill därför se vad det är för slags katter? Har de djuriska eller mänskliga beteenden och säger de något om sin egen samtid? Vad förmedlar dessa kattbilder till sin mottagare? Mitt historiska urval gör det intressant att se om mentaliteten ändrats: Har katten tagit en ny gestalt eller är dess gestalt tidlös?

Frågeställningar:

- Hur gestaltas katterna i de utvalda illustrationerna?
- Finns det skillnader mellan bilderna från 1960-talet och 2000-talet? I så fall vilka och varför?
- Vad förmedlar bilden till mig som betraktare?
- Finns det spår av kulturella mytbildningar som exempelvis en viss symbolik gestaltad i katten?

Ämnesval och forskarreflexivitet

Visserligen är jag en kattälskare, men det är främst ur vinkeln som konstvetare och illustratör som jag kommer att studera bilderna. Att jag både är teoretiskt och praktiskt van vid materialet kan ha betydelse för mitt närmande till bilderna, då jag är insatt inte bara i betraktandet och mottagandet av bilder utan även av skapelseprocessen. Barn- och ungdomskultur ligger mig varmt om hjärtat och att arbeta med illustrationer som hör till berättelser och sagor i alla deras format är alltid spännande. Tanken från början var att undersöka barnboksbilder ur ett kultursociologiskt perspektiv och det är denna tanke som lett mig in i denna undersökning.

Teori & Metod

Illustrationerna kommer från två bilderböcker från 1960-talet och två från 2000-talet, som innehåller katter. I var och en av de fyra böckerna har jag valt ut två bilder, så allt som allt analyseras åtta bilder i uppsatsen. Jag kommer att använda mig av Erwin Panofskys ikonologiska trestegsmetod för att beskriva katterna i de utvalda bilderböckerna, analysera dem och slutligen tolka. Just Panofskys bildanalytiska metod kan med sin noggrannhet hjälpa mig med att beskriva och analysera verken.

Panofskys metod har tre steg där det första steget är beskrivandet av det man ser utan att lägga värderingar på det. Det delas upp i två kategorier: den formmässiga och den expressiva. Här kommer jag alltså att beskriva illustrationernas färg, form, händelse och objekt för att sedan även beskriva atmosfär, motiv och primära betydelser. I andra steget analyserar jag

verket och diskuterar dess innehåll, gestaltning och betydelse. I mitt fall kommer jag även att knyta an bilden till boken med korta hänvisningar till text och layout liksom till berättelsens historia i helhet. Dock kommer jag inte att göra en analys av text och layout. Jag har från början bestämt mig för att fokusera på barnboksbilden och inte barnboken i sig. Dock är förhållandet dem emellan viktigt för att förstå bilden.

I tolkningen kommer jag att ta hjälp av Margareta Rossholm Lagerlöfs receptionsteori. Men det är också viktigt att tillägga att jag i detta steg är mycket färgad av min samtid och min kulturella bakgrund som svensk kvinna i dagens samhälle. Vad jag tolkar kommer jag därför att försöka skriva i så klar och genomskinlig text som möjligt, det vill säga använda subjektet Jag.

Varför är det viktigt med självreflexivitet i tolkning av barnboksbilder? Ett barn reagerar instinktivt och har ingen eller oerhört liten kunskap om rådande normer inom konst och litteratur. Att då försöka frammana känslan som bilden skapar hos någon kommer att bli mycket viktigt för denna undersöknings syfte då det handlar om att försöka se kulturella spår i denna barnkultur. Receptionsteorin kan vara ett stort hjälpmedel och jag kommer att byta fokus från konstnär till betraktare, i detta fall jag själv. Det är då jag, mottagaren av verket, som också fullföljer bilden. Mycket av nutida konst kan förklaras med receptionsteorin då den ofta handlar om indikationer om något som betraktaren är menad att uppfatta. Man kan då också tala om en idealpublik – konstnären har skapat ett verk för en speciell typ av människor med förkunskaper som gör att de har en förståelse. Vi bli alltså delaktiga i verket i denna teori. Hur kommunicerar verket inom sig själv och med betraktaren? Ser vi in i det som om vi ser på en spegel eller befinner vi oss bland dem som finns avporträtterade?

Då en bild olikt en text är ickediskursiv är den också föränderlig och ordlös och det gör att den manar till olika tolkningar. Bilderna är på så sätt föränderliga och förändras inte minst av kulturen som betraktaren färgas av.

Det kommer att bli intressant att även föra in ytterligare en teoribildning i denna undersökning för att placera in bilderna i sin psykosociala samtid. Jag kommer här att titta på kultursociala mytbildningar som färgar barnboksbilden enligt Roland Barthes semiotiska teori om *Mytologier*. En myt är enligt Barthes ett kommunikationssystem, ett meddelande, ett yttrande i bilden. Denna teori härstammar från sémiologin som formell vetenskap men också från ideologin som historisk vetenskap. Myten är ett yttrande, ett meddelande till betraktaren. Roland Barthes ger exemplet med en bukett rosor: Det *betecknande* är en bukett rosor, det *betecknade* är passionen och tillsammans utgör de ett *tecken* i vår kultur som är de ”passionerade” rosorna. Rosorna är alltså inte bara rosor, för så fort de får ett sammanhang blir de ett tecken för sin kulturella samtids associationer till rosbuketten. När jag använder detta på kattillustrationerna kommer jag att se katten som det betecknande, dess utseende och beteende som det betecknade och slutligen konstatera vad detta säger oss: det vill säga vilket tecken som förmedlas till oss.

Avgränsningar

Det var när jag fick skåda några av de mellan två- och tretusen barnboksillustrationerna i Göteborgs Konstmuseums arkiv, som jag bestämde mig för att avgränsa mig till de bilder som

varit med på Kattutställningen 2009³. Kattillustrationerna tillhörde flera olika böcker och konstnärer från tidigt 1900-tal till nutid och visade ett brett spann av katter. Då det fortfarande var över trettio bilder så fick jag avgränsa mig ännu mer och kom slutligen fram till att jämföra fyra bilder från 60-talet med fyra bilder från 2000-talet. Detta är intressant då det är ett 40-årigt tidsspänn mellan bilderna och trots att en del hade TV på 60-talet i Sverige så går det inte alls att jämföra med den stora mängd av bilder som barnet möter i dagens IT-samhälle.

När jag studerade bilderna som var med på Kattutställningen så märkte jag att 1960-talet var klart representerat med många kattbilder och det var också därför jag valde att jämföra just detta decennium med 2000-talets första, som är så nära nutid som möjligt. Det slutliga urvalet blev två böcker från vardera decenniet som liknade varandra i längd och boktyp.

Att studera bilderna från en bilderbok är problematiskt på så sätt att man missar helhetsuppfattningen av verket. Det bör alltså inte bara vara visuella studier utan även litterära- och layoutmässiga studier. I Sverige har vi en tradition där illustratör och författare samarbetar i utformningen av bilderboken, men förhållandet ord och bild blir ändå annorlunda när författaren och illustratören är en och samma person. I USA menar man exempelvis att en riktig bilderbok bara kan produceras av en individuell bilderboksskapare annars blir det bara en illustrerad berättelse.⁴

Till skillnad från film är bilderboken ett icke-kontinuerligt medium, den saknar möjlighet att direkt avbilda en rörelse och därmed tidens framskridande. Å andra sidan är bilderboken till skillnad från måleri, ett berättande medium, den är sekventiell och vill uttrycka rörelse och tidens gång.⁵

Så när jag närmar mig bilderna i denna uppsats måste jag ha alla dessa tankar med mig. Det handlar om att jag kommer att rycka ut några bilder ur sitt sammanhang och utvärdera deras uttryck. Mitt syfte och mina frågeställningar tillåter detta genom att jag fokuserar på rent visuella uttryckssätt. Mitt mål med bildtolkningarna är alltså inte att tolka bilderböckerna utan att leta efter kulturella och sociala uttryck i de valda bilderna.

Tidigare Forskning

En bilderbok kommunicerar på två nivåer: den verbala och den visuella. Dessutom riktar den sig till två mottagare: barnet och medläsaren.⁶ Detta gör att forskningen kring bilderboken blir svår och mångfacetterad. Bilderboken liknar en stumfilm men har ingen tidsram och behöver inte läsas i en riktning, man kan även bläddra tillbaka och läsa om. Läsandet av en bilderbok liknar då en hermeneutisk cirkel där läsaren pendlar mellan det verbala och det visuella allt medan förståelsen breddas och blir djupare. Barnet kan läsa en bok om och om igen och varje

³ Kattutställningen var en del av 20-årsfirandet av Barnbokbildens Vänner, en ideell förening som arbetar för att öka kunskapen om barnböckers illustrationer. Det är en vänförening till Göteborgs Konstmuseum och de bilder som förvärfvas doneras till museets samlingar. Nu finns fler än 2000 bilder i samlingen. Illustratörerna är från Sverige och Norden. Se *Färgkludd eller näckrosor: Barnboksbilder och konsten*, red. Håkan Wettre, 2009, i Litteraturlistan.

⁴ Nikolajeva, 2000, s 89-90.

⁵ Nikolajeva, 2000, s 201.

⁶ Nikolajeva, 2000, s 11.

gång upptäcka nya saker som gör att varje läsomgång blir unik och breddar den ursprungliga läsningen.⁷

Barnboksbildsforskningen finns och ökar i mängd. Tyngdpunkten ligger hos litteraturvetenskapliga, konstvetenskapliga, pedagogiska och psykosociala studier och inte sällan används allt detta samtidigt när bilderboken undersöks. Det har att göra med komplexiteten bakom en bilderbok då den är en sammansmältning av flera olika komponenter. Bilden samarbetar med texten i varierande grad och i en bra bilderbok brukar man säga att de kompletterar varandra.

Bilderboksforskningen har haft mest aktivitet i Tyskland, USA, Sverige och Danmark och den första utgångspunkten för en bilderboksteori togs på 60-talet i antologin *Aspekte der gemalten Welt* av Alfred Clemens Baumgärtner (1968) där alla de olika vetenskaperna jag nämnt ovan togs i aspekt. Denna undersökning ligger idag till grund för den mesta bilderboksforskningen. *Bilden i Barnboken*, en svensk antologi, kom 1977 och 1985 kom även *I bilderbokens värld 1880-1980*, en bok där man undersöker olika sidor hos bilderboken.⁸

Några stora namn som annars finns att nämna i Sverige är Maria Nikolajeva som skrivit två större verk *Bilderbokens pusselbitar* och *Barnbokens byggklossar* och flertalet andra inom samma ämnesgrupp. I *Bilderbokens pusselbitar* går hon igenom alla olika sorters bilderböcker och förklarar hur man kan gå tillväga när man forskar kring dem. På lite senare år har även Ulla Rhedin kommit att bli ett namn med böcker inom ämnet *Bilderboken: På väg mot en teori* och en senare fortsättning *Bilderbokens hemligheter*. Rhedin fortsätter att utforska analysmetoder för bilderboken och ifrågasätta dess roll i samhället.

En forskare som behandlar bilderbokens samband med utvecklingspsykologi är Ellen Handler Spitzs bok *Inside Picture Books* (1999). Här skriver hon om bilderbokens terapeutiska inverkan på barn. Spitz är konsthistoriker och lägger tyngd på bilderböckernas budskap.

Uppsatsens disposition

I första delen av undersökningen kommer jag att redovisa fakta som belyser barns perception av bilder och också om kattens symbolik. Dessutom kommer jag att nämna kattens närvaro i bilderböckerna genom att visa på gestaltningar av några kända katter. Detta gör jag för att skapa större förståelse för den efterföljande analysdelen.

Uppsatsens centrala del är bildanalyserna. Åtta bilder från fyra böcker kommer här att analyseras och det hela sammanfattas i den avslutande diskussionen. Illustrationerna finns med i uppsatsen och bildtexterna som finns på bilderna i tryckt version, i bilderboken, finns att läsa i noterna. Jag kommer att analysera bilderna i ordningen äldst till yngst och efter varje bildpar från var och en av böckerna har jag en kortare diskussion. I den sammanfattande diskussionen i slutet jämför jag sedan bilderna och reflekterar över vad som framkommit genom analyserna.

⁷ Nikolajeva, 2000, s 13.

⁸ Rhedin, Ulla, *Bilderboken: På väg mot en teori*, Alfabetas Bokförlag AB, Stockholm 1992, s 14-15.

Bakgrund

▪ Barnboksbilden historiskt

Forskare anser att den första bildförsedda boken riktad till barn var *Der Seele Trost* från 1478 och den kom bara ett decennium efter att de första böckerna tryckta med träsnitt utkommit i Tyskland. Under 1500-talet utges ABC-böcker men först år 1690 utkommer vad många anser vara den första regelrätta bilderboken för barn: *Curioser Spiegel*. Det finns dock en delad mening om detta och andra menar att *Orbis sensualium pictus* från 1658 är bilderbokshistoriens startpunkt. På 1700-talet förändras synen på konstnärens eget skapande och det originella och unika och upphovsmannaskapet individualiserades. Lagar för att skydda konstnärerna från plagiat kommer. Det är också på 1700-talet som nya tankar kring barndom och pedagogik slår rot.⁹

På 1800-talet uppstår nya bilderboksgenrer, den moraliserande och sentimentala barnboken förlorar sitt grepp och satir och karikatyrfigurer letar sig in. Antihjältar såsom *Pelle Snusk* (*Der Struwelpeter*, 1845) uppstår och de råkar ut för bisarra och extraordinära händelser. Den moderna bilderbokens födelse inträffar så mellan åren 1845 och 1900 i gestaltningen av *toy books*. Dessa böcker var tunna och tryckta i massupplagor och bilden och färgen var här bärande element. Tryckaren och grafikern Edmund Evans hade lyckats övertala konstnären Walter Crane att börja göra toy books och, påverkade av William Morris och Arts and Craft's rörelsen började de tillverka böckerna. Flera konstnärer följer sedan i deras spår och bland annat Randolph Caldecott förtjänar att nämnas, då han ändrade hela bilderboks-konceptet genom att använda rörelse i bilderna och iscensätta de annars tidstypiska barnramsorna som om det vore teater. Caldecott använde i större utsträckning texten som inspiration och utgångspunkt för sina mer tolkande och psykologiskt förankrade illustrationer. I Sverige kan 1882 kännetecknas som ett märkesår för bilderboken då *Barnkammarens Bok* ges ut med illustrationer av Jenny Nyström.¹⁰

1900-talet breddade bilderboken i uttryckssätt och flera olika åldrar blev nya målgrupper. Själva bildmediet utvecklades och det gick att ändra format, textplaceringar och ha fler färger till mindre kostnad. Bland annat Elsa Beskow stod för idylliska barnböcker som ges ut under början av seklet fram till 30-talet. Efter Andra Världskriget kommer en ny sorts bilderböcker som är mörkare och mer realistiska och man börjar åter importera böcker som skapar nya influenser även bland svenska tecknare. Så från 50-talet och framåt breddas produktionen avsevärt och 60-talet var ett mycket aktivt decennium vad gäller bilderböcker. Nu börjar man också debattera könsroller i böckerna och det gör att yrkesmammor börjar synas i bilderboken, liksom några få hemmapappor. Från 70-talet och framåt får böckerna en realistisk inriktning som behandlar samhälls- och sociala frågor medan 80-talet kan ses som fantasyns och sagans stora återintåg.¹¹ På senare tid har bilderboken blivit mer utpräglat estetisk och uttalat icke-pedagogisk. Det har gjort att den har gått mot att bli mer komplex och mångtydig än tidigare. Förändringar i gestaltningen och större tolerans för drömmar och livsfrågor ligger till grund för detta. Den psykosociala realismen utökas med en psykologisk-

⁹ Rhedin, 1992, s 26-32.

¹⁰ Rhedin, 1992, s 42-51.

¹¹ Kåreland, Lena, *Möte med barnboken*, Natur och Kultur, Stockholm 1994, s 24-35.

symbolisk realism som gestaltar drömpsykologiska och djuppsykologiska innehåll från det omedvetna.¹² Bilderboken blir mångbottnad.

▪ Barnets århundrade

Denna uppsats låter sig inte skrivas om jag inte nämner barnens situation historiskt. Enligt Lena Kåreland i *Möte med barnboken* låter hon oss nämligen förstå att 1900-talet har varit barnets århundrade.

Förändringen som skett under det senaste seklet har fullständigt förvandlat barnens tillvaro då det under 1800-talet var 40 % risk att barnet skulle dö innan 5 års ålder och de blev ofta föräldralösa och fick vandra omkring och tigga för att få mat. I och med att det allmänna välståndet ökade kunde ett barnbidrag införas 1937 för behövande och från och med 1948 blev det bidraget allmänt.

Det svenska folkhemmet har vuxit fram under 1900-talet och blivit en central del av människors liv. Det har fört med sig en stor förändring i barnens sociala och ekonomiska situation. Samhället har försökt ge alla barn, oavsett social situation, en likvärdig utbildning och tryggad uppväxt. I och med detta har också det kulturella utbudet av böcker, film, teater, musik och annat spridits till alla på en helt annan skala än under tidigare århundraden. 1970 blev barnlitteratur ett universitetsämne och ingår sedan dess i utbildningen av svensklärare. 1974 tog riksdagen fram en kulturproposition för just barnen och för att stimulera barnkulturen. I början av 1990-talet blåste man liv i barnkulturdebatten igen och den har sedan dess varit mer och mindre aktuell fram till idag, 2011.

Under upplysningstiden var barnet bara en blivande människa, en liten människa medan man under romantiken börjar ge barnet ett egenvärde i sig. Hur vi betraktar barn har ändrats oerhört då man under 1600-talet ansåg att barnen var syndiga från födelsen och deras vilja skulle kuvas med fast och sträng disciplin. Redan vid tio års ålder fick många försöka tjäna sitt eget uppehälle och barnarbete förekom ända fram till 1912 då det infördes en lag om att en pojke måste ha fyllt 13 och en flicka 14 innan de kunde få anställning. Sedan 1977 års arbetsmiljölager får barn inte anställas förrän efter 16 års ålder. Något som man dock måste räkna in i denna historia är att Sveriges befolkning under 1700-talet bestod av en tredjedel barn medan de på 1990-talet bara stod för en femtedel av befolkningen.

En annan stor skillnad är kvinnornas ställning som förändrats och då de flesta idag arbetar utanför hemmet blir också barnens uppväxt annorlunda. Många växer upp i tätorter och städer och befinner sig till större delen med så kallade professionella barnuppfostrare på förskolorna. Dessutom får de tidigt möta andra kulturer i och med de många semesterresorna och man brukar säga att efter Andra världskriget så har barnens värld vidgats mer och mer för vart år, både socialt och kulturellt.¹³

Under 90-talet och framåt blir stress en vardag för många föräldrar som måste fylla fyra roller i samhället: Föräldrarollen, yrkesrollen, fritidsrollen och medborgarrollen. Detta kan bli konfliktfyllt både i föräldrarnas och i barnets tillvaro. Barnen blir dessutom mer isolerade från de vuxnas arbetsmiljö vilket gör att deras lekande blir annorlunda då de inte kan härma sina föräldrars yrkesroller. Bildspråket blir också mer viktigt än någonsin tidigare eftersom bilder numera är en viktig byggsten i den mänskliga kommunikationen.¹⁴ TV, reklam, internet, tidningar, mobiler, spel och även skolmaterial tillhandahåller ett konstant bildflöde och barn idag är mycket vana vid detta.

¹² Rhedin, 2004, s 154-155.

¹³ Kåreland, 1994, s 13-16.

¹⁴ Kåreland, 1994, s 17.

Barns perception av bilderböcker

Hur kan man undgå att se, att fabeln bedrager dem, på samma gång den roar dem, att de, vilseledda av lögnen, låta sanningen undgå sig. Och att just det, som gör lärdomen roande, hindrar dem att draga nytta av den! Fablerna kunna undervisa vuxna människor, men till barnen måste man säga den nakna sanningen. Så snart man täcker den med en slöja, besvära de sig icke med att lyfta densamma.¹⁵

Dessa bekymrade ord skrev Rousseau ner redan på 1700-talet och menade bland annat att La Fontaines fabler fördunklade ”sanningen” istället för att klargöra den för barnen.

Detta är tankar som helt verkar ha lämnat oss i dagens samhälle. Att djur förmänskligas på det sätt vi ser i bilderböcker har inte desto mindre varit en debattfråga under lång tid. Man har bland annat menat att barnet inte har det kritiska tänkandet och därför inte kan skilja mytbilder från verklighet. De är i färd med att orientera sig i sin omgivning och varje bild formar därför deras begrepp och värderingar. Det har alltså ansetts viktigt att uppmärksamma vilka bilder av verkligheten vi ger barnen.¹⁶ För vad förmedlar de genom att göra djuren mänskliga – eller människorna till djur?

Det finns hela tiden en avsändare och en mottagare. Lars Peterson menar i antologin *I bilderbokens värld 1880-1980* från 1985 att illustrationen är viktigare i bilderboken än texten då barnet själv tittar igenom boken flera gånger efter att en vuxen läst den för dem *en* gång. Det är bilderna som utgör deras upplevelse utav boken. Även om boken som helhet är ett verk med lika stor betoning på text och bild så är det i praktiken bilderna som har den största funktionen för barnet. Bilden är alltså inte bara ett fönster till texten utan ett visuellt tilltal i sig.¹⁷

Hur bilderboken används och uppfattas har betydelse för perceptionen av den. Under 1800-talet så läste man bilderböckerna tillsammans med hela familjen i det borgerliga hemmet. Tanken med litteraturen var att den skulle förena familjen. Det var då fadern i huset som läste högt men allt eftersom högläsningen flyttade in i barnkammaren tog också modern över högläsningen. Det var vanligt att man i bilderböckerna avbildade berättarsituationen och då satte in läsningen i ett socialiserande sammanhang.¹⁸

I början av 1900-talet började Ellen Key och Carl G Laurin fundera över barns förhållande till bilder och de kan anses vara förkämpar för barns psykologi kring bilder.¹⁹ Upptäckten av barns egna bilduttryck och bildupplevelsens förhållande till detta växte fram. Ellen Key skrev *Barnets århundrade* och talade om ”Det kännande och kompetenta barnet”. I början av seklet är barnen i bilderböckerna elaka och olydiga eller snälla och lydiga och de betecknas rakt över som ”gnällspikar”. Under andra hälften av 1900-talet har bland andra Astrid Lindgren hjälpt till att ge en annan bild av barnet. De är inte längre elaka, olydiga och busiga utan möjligen självständiga, nyfikna och vilda. Framförallt leker de, drömmer, tänker, frågar, undrar och går på upptäcktsfärd i fantasin eller vardagen.²⁰

Det har gjorts undersökningar i hur barn tar till sig bilder och bland andra Marianne Haubold gjorde detta redan på 1930-talet. Då kom man fram till att barnen uppfattade

¹⁵ Hammar, Ulla, ”Djurboken som samhällsbild: Exemplet Scarry”, *Bilden i Barnboken*, red. Lena Fridell, 1982, s 109.

¹⁶ Josefsson, Birgitta, ”Bilderbokens bild av verkligheten”, *Bilden i Barnboken*, 1982, s 137.

¹⁷ Peterson, Lars, ”Om upprorets lust och en frigörande bananrevy”, *I bilderbokens värld 1880-1980*, red. Kristina Hallberg & Boel Westin, Liber Förlag, Stockholm 1985, s 165-168.

¹⁸ Hallberg, Kristin, ”Bilderbokens barn – drömmens och verklighetens resenärer”, *I bilderbokens värld 1880-1980*, 1985, s 11-15.

¹⁹ Lindgren-Fridell, 1982, s 10.

²⁰ Rhedin, 2004, s 51.

bildernas helhet före detaljerna, men att det berodde på att barnen i förväg varit bekant med de bilder som då visades. Barn börjar annars bilduppfattningen med detaljerna och bygger på så vis upp en sammanhängande bild. Barnen beskrev linjers spänning: lugna, rörliga eller ”störtande” linjer, vilket hjälpte dem att urskilja bildens olika delar. Barnen försökte förvandla bildens lugnare former till mera rörelsefyllda och ”bredvidliggande” ytor försköts till ”efterliggande” i ett tidsmässigt system. De mindre barnen lockades av mörka partier i bilderna (försöket gjordes med barn som var 8, 12 respektive 16 år gamla). Det minsta barnet ville ha tydliga linjära bilder, tolvåringarna tyckte om ”måleriska bilder” - om de var tydliga, medan sextonåringarna ville ha mer realistiska bilder. Under 1960-talet gjorde man liknande undersökningar och fann att barnen responderade på liknande sätt, och det verkade vara en del i individens utveckling att känna en förkärlek för realistiska bilder allt eftersom de blev äldre. Detaljglädjen fanns främst hos unga barn upp till tolv år som ville att bilderna skulle fylla hela ytan. Enkelt översatt kunde man se att de bilder som var mest omtyckta var de föreställande bilderna, surrealistiska bilder hamnade i mitten och längst ner på skalan de informativa bilderna och de abstrakta. Även under 1970-talet fick man liknande svar, då man undersökte barns bildperception i grundskolan. Bilderna föredrogs när de hade tydliga konturer, karaktäristiskt återgivna föremål och var färglagda. Färgbilderna skulle också gärna ha bjärta färger och djupa kontraster, alternativt verklighetstroga färger för de äldre barnen. De mindre barnen ville ha ”plana” bilder medan äldre kunde tänka sig att se mera rumsdjup. Undersökningarna visade att barn i samma ålder tyckte om samma typ av bilder. Man kunde inte se någon skillnad mellan könen.²¹

Katten och bilderboksbilden

Katten kom till Norden relativt sent, troligast runt 500-talet e. Kr. Den hade då redan fått stämpel som en symbol för demoni på kontinenten. Man är inte säker på hur denna stämpel kom till, men det kan ha att göra med kattens nattvanor och lysande ögon. Särskilt svarta katter har fått bära syndstämpeln. Som det enda fyrfotadjur i vår nordiska fauna som kan bli helt kolsvart kan det ha berott på att detta väckt obehagliga associationer. Steget från det till att katten skulle vara i pakt med djävulen själv och hans hantlangare, häxorna, är inte långt. Det var i svensk folktro ganska vanligt att en katt som uppnått sju eller nio års ålder blev besatt av djävulen och förvandlades till en häxa. I Danmark ansåg man att häxorna red på katter till Hekkenfelt såsom de svenska häxorna åkte på kvastar till Blåkulla. Dessutom bör man vara misstänksam mot alla främmande katter som kommer till ens hem och tycks vilja slå sig ner där. Speciellt om det är på en torsdag och katten är svart.²² Men katten är också symbol för gudomar, som den egyptiska gudinnan Bastet som har katthuvud eller den nordiska gudinnan Freja som låter sin vagn dras av katter.

Jag har valt ur några välkända katter från bilderbokslitteraturen som exempel här nedan. Det är katter från Frankrike, Sverige och USA och med detta urval vill jag visa på både den historiska och kulturella bredden som finns. Att det blev just dessa är slumpmässigt urval.

Mästerkatten i stövlar är ett lysande exempel på en känd bilderbokskatt som otaliga gånger blivit illustrerad av olika konstnärer. Gustave Dorés mästerkatt från 1860-talet är en av de mer kända. Mästerkatten är en berättelse om hur världen låter sig luras därför att den vill

²¹ Lindgren-Fridell, 1982, s 14-23.

²² Swahn, Jan-Öjvind, *Klassiska symboler: en uppslagsbok*, Ordalaget bokförlag, Tryckning Norhaven A/S Danmark 2006, s 106-107.

bli lurad och ger ”barnet hopp om att också den beskedligaste kan ha framgång i livet”. Mästerkatten är en katt som från början anses vara värdelös men som visar sig vara det bästa som hänt ägaren.²³ Kattens demoniska drag har här blivit till listighet och intelligens. Åter och åter genom århundradena, sedan den nedskrevs för första gången på 1600-talet, har berättelsen om denna katt tecknats om och alldeles nyligen tog sig mästerkatten in i den rörliga bildvärlden i filmerna om träsktrollet *Shrek*.

En annan känd katt är *Pelle Svanslös* som sedan sin födelse 1939 blivit omillustrerad ett flertal gången av flera olika illustratörer. Denna katt är en förklädd människa som blir hånad för att han är annorlunda, och det handlar mer om mänsklighet än om porträttet av en katt. I bilden från 1950-talet, som finns med här till höger, är Pelle ritad som serie och han är svartvit där ena ögat är svart. Han har ett kraftfullt rörelsemönster när han blir upprörd (den mittersta bilden). Om man betraktar hur Pelle Svanslös skildras av senare tecknare, som Listbeth Holmgren-Thor 1972, så har Pelle fått ett helt annat utseende där han är ljusgrå och har en röd rosett kring halsen. Han har då fått ett timidare utseende och utstrålar oskuldsfullhet, och den karaktäristiska svarta fläcken vid ögat har försvunnit.

Ännu en som framgångsrikt använt sig av katter i bilderboksvärlden är Richard Scarry då han visar upp ett helt fungerande samhälle där katterna bor. Katterna i denna värld har inga djuriska drag utan är fullständigt mänskliga, de bär kläder, talar och har vanliga jobb. I Scarrys bildvärld finns många samtida och kulturella myter beskrivna, som den borgerliga kärnfamiljen. Ulla Hammar har beskrivit detta i antologin *Bilden i barnboken* från 1982.²⁴

Bild 1: Einar Norelius, *Pelle Svanslös*, 1950-tal. Eget foto.

²³ Bergstrand, Ulla, ”Det var en gång – om mötet mellan sagan och bilderboken”, *I bilderbokens värld 1880-1980*, 1985, s 157-162.

²⁴ Hammar, 1982, s103, 112-113.

Bildanalyserna

Här nedan kommer beskrivningar och analyser av de utvalda illustrationerna. Då jag inte analyserar de tillhörande texterna mer än i anslutning till bilderna så kommer de inte vara i fokus här. Men bildtexterna finns att läsa i noterna.

1960-talets katter

▪ Oskar Katt

Oskar katt är en bok från 1963 som är skriven av Eva von Zweigbergk och illustrerad av Sven Ljungberg. Den handlar om katten Oskars vardagsliv och han är en vanlig katt som gillar att göra allt vad katter gör. I bokens text svarar han som en människa men på en katts vis.²⁵

På bilden ser vi en katt med svart överdel och vit underdel. Den slickar sig på tassens och sitter på en stig. Bakom honom blommor vita och blå blommor och de har många blågröna stjärnformade blad. Katten är mycket centrerad i bilden och blommorna bakom honom förstärker detta genom att ringa in honom i bakgrunden. Bilden består av naturnära färger, såsom grönt, blått, brunt och beige. Katten står ut från bakgrunden genom att vara svartvit men har ändå blåbruna skuggor som ökar kontakten med omgivningen.

Bild 2: Sven Ljungberg, *Oskar Katt*, 1963. Eget foto.

Det går inte att missta sig på att bilden vill visa en katt. Hur den sitter på baktassarna med svansen i en krok bakom eller runt sig och frambenen placerade långa och synliga framför kroppen. Här är huvudet nedböjt men man kan ändå se öronen, springan som visar ögat och morrhåren. Färgerna binder samman bilden på ett harmoniskt sätt, det blå återkommer i skuggorna på katten och i växternas blad, likaväl som den skiner i lupinernas blomblad. Det bruna gruset på stigen harmoniserar med kattens svarta rygg där en stor fläck får en grusaktig nyans för att förmedla blänket i pälsen. Katten verkar nöjd, den sitter stilla och slickar sin tass, tvättar sig på det ständiga sätt som katter gör. Det är ett renligt och samlat djur som Sven

²⁵ Oskar ser efter om du har mera strömming. Men om inte, så sätter han sig tillrätta igen och krasar i sig de tre huvudena också. Sedan börjar han tvätta sig. Nu är han snygg och belåten.

- Jag trivs här, säger Oskar. Råttorna går till och från, men det finns ju annat. Jag är katten som bor för mig själv och får servering en gång om dagen. Dom lurar inte in mig i främmande stugor. Man är väl en fri katt.

- Jag är ett hittebarn, säger Oskar. Dom hittade mig utanför grinden för några år sedan. Jag kom från skogen och var hungrig. Bara barnet var jag då. Jag är född i stan, men min mamma kommer jag inte alls ihåg. Någon tog ut mig till landet, men sen tog ingen in mig igen. Då blev jag hittad av dom som jag bor hos nu och kom till stan igen. Men på sommarn är jag här. Det är barndomshemmet för mig. Jag känner alla ställen, och jag håller minsann efter...

Ljungberg visar oss. Han har gjort illustrationerna som träsnitt och därför har de också fått de tydliga, robusta och stelare dragen som tillhör det mediet. Färgerna blir också relativt oblandat klara och skuggorna noga förutbestämda.

Bilden känns förutsägbar och sluten i formen. Det är en uppvisning av en katt, såsom en katt skulle målas symboliskt, en monumental katt. Den tillför inga nyheter, den ger inga överraskningar. Bilden är stilla, det finns ingen rörelse, inte en vindpust. Skuggor och linjer är hårda och övergångarna kraftiga. Det är en harmonisk bild med mycket form men inte en som jag skulle ha förknippat med en barnbok. Den tänkte betraktaren, barnet, blir i det här fallet erbjuden en statisk bild helt avskild från lek och rörelse.

Katten är gestaltad med vetenskaplig korrekthet och visar inga tecken på att ha en specifik karaktär. Det är en anonym kattbild vi ser trots att det är huvudrollen som avbildats. Närvaron finns där, vi som betraktare är tillåtna att titta men vi är inte inbjudna att vara med i bilden. Oskar Katt tittar nämligen ner på sin egen tass eller blundar. Han sänder ut lugn och trygghet men också ett visst avståndstagande. Miljön bakom katten är inte integrerad i bildberättandet utan utgör mer en ramliknande bakgrund åt katten. Stigen är något svängd vilket förstärker centralperspektivet i bilden. Vi ser den lite snett ovanifrån medan vi däremot ser katten rakt från sidan. I bakgrunden kan vi dock utläsa vad det är för årstid då vi ser att lupinerna blommar och gräset är grönt. Men inte heller detta har någon större signifikans i samspelet med katten. Bakgrunden stärker bildens symmetri men bidrar inte till själva kattschildringen. Sven Ljungberg har fyllt ut hela bilden runt katten men stämningen är ändå mycket lugn och avkopplande, den känns inte överfylld av information.

Vi bläddrar en sida och kommer till nästa uppslag som även här består av en sida text och en sida bild. Då dessa bilder direkt hör ihop och båda fanns i samlingen så har jag valt att ta med dem. Bildtext även här i fotnot.²⁶

I denna bild visas en katt tre gånger, det ser ut som om det är samma katt som gör olika saker eller så är det tre katter som ser likadana ut. Men jag utgår ifrån att det är en och samma då det inte förekommer fler katter någon annanstans i boken. Katten stryker sig mot benet på en kvinna, han ligger och sträcker ut sig på mattan och han sitter och äter ur en skål under den blå bänken uppe till höger. Golvet är schackrutigt i rött och beige, mattan randig och flerfärgad på ett sätt som för tankarna till en trasmatta. Matte står med ryggen mot händelsen, vi ser bara hennes ben. Hon har en röd kjol med mönster av blå fåglar och tofflor eller träskor på fötterna. Hon står vid spisen, till höger om henne ser vi vreden till spisens plattor. Spisen är beige och köksbänken blå. Det är bara Oskar Katt som är riktigt svart och vit.

Bilden är gjord med samma teknik, det vill säga träsnitt, vilket gör att även denna bild är uppbyggd av relativt statiska former. Den har även samma färgspel som den första men här har även en klar röd färg tillkommit.

Bilden har en varm och lugn stämning. Det är tryggt och avslappnat. Oskar kan röra sig runt i köket och göra som han vill och när han blir hungrig är det bara att stryka sig mot Mattes ben och äta ur skålen. Som betraktare känner jag igen hur katten betar sig, den har ett

²⁶ ...andra katter så dom vet sin plats. En som hette Snoppen skrämde jag till skogs så han kom aldrig mer igen.

- Stackars Snoppen, säger du.

- Han har säkers hittat något annat bra hus, säger Oskar kyligt.

Om en katt tar på sig sin bästa min och ser hungrig ut blir han nästan alltid bjuden. Åtminstone på en slick mjölk. Då ska man äta upp och se tacksam ut. Så får man mer. Sen spinner man litet och stryker sig mot fruns ben. Är det så att man har sett sig omkring och tycker att huset passar är det bara att gå in och lägga sig på kökssoffan. Sedan kan man lugnt stanna. Om det inte finns hund förstås. De flesta människor tror att det är tur när en katt kommer av sig själv. Snoppen har nog ordnat det för sig.

typiskt rörelsemönster och normala vanor. Det är förutsägbart för mig men också igenkännande.

Även i denna bild är Oskar Katt mycket central för betraktaren, men här finns även en tidsaspekt i bilden. Oskar rör sig och vi får se hur han äter, sträcker ut sig på mattan och stryker sig mot Mattes ben. Vi ser inte mer av kvinnan än benen, vi befinner oss alltså i kattens blicknivå. Matte är anonym och vi förknippar henne med mat och värme. Hon har gett Oskar mat i sin skål och bilden ger även en känsla av att hon ibland sträcker sig ner och klappar honom men hon är annars statisk i tidsaspekten.

På denna bild är inte Oskar Katt avskärmd från betraktaren som i den förra. När han ligger på mattan ger han oss en blick som frågar om vi inte vill klia honom på magen. Han ser mjuk och varm ut. Men han är också mycket sluten från oss på de två andra gestaltningarna där han blundar eller är helt bortvänd från oss. Bakgrunden är mer integrerad i den här bilden, den finns där för att framhäva kattens beteendemönster. Hur han äter, hur han är med människor och hur han sträcker ut sig och vilar på mattan. Jag skulle vilja hävda att bakgrunden på denna bild är oumbärlig för meddelandet den vill ge till betraktaren, den bidrar här till personskildringen utav Oskar Katt. På detta sätt kommunicerar bilden kattens vanor till betraktaren.

Bild 3: Sven Ljungberg, *Oskar Katt*, 1963. Eget foto.

▪ Diskussion

Allting visas ur kattens perspektiv och vi får följa med som en betraktande och en frågande betraktare, nästan som en journalist. Vi får reda på Oskars tankar och hur hans liv är men det är ingen direkt händelse som för berättelsen vidare. Kattens kön är bestämt i texten men har ingen betydelse för bilderna.

Bilderna är visade ur kattens perspektiv. Det vill säga att perceptionsvinkeln är i samma ögonhöjd som kattens även om vi skådar honom utifrån. Vi ser allting från samma plan som han själv. Detta gör att vi kliver in i hans värld och upplever den så som han upplever den.

Perceptionsvinkeln är alltså en spegelvariant, där vi som betraktare är osynliga men ändå i samma nivå som katten och upplever hur det är att vara katten. Enligt Ulla Hammar i antologin *Bilden i Barnboken* är detta en så kallad djurpsykologisk bok. Den djurpsykologiska boken är besläktad med den fotografiska djurbilderboken, där vi får en objektiv beskrivning av djurets beteende och vanor och djuret också är fotografiskt avbildat. I denna bok är berättelsen subjektiv, det vill säga psykologisk, då vi ser omvärlden genom djurets vinkel. Det talar och tänker som en människa men uppför sig och reagerar annars i enighet med sin riktiga natur. Denna katt är fotografiskt avbildad på så sätt att den är korrekt i sin fysiologi och färg men även psykologiskt på ett sätt som ansågs kunna fördjupa barnets, mottagarens, sympati för djur.²⁷

Jag kommer alltså att dra slutsatsen att Oskar katt är illustrerad för att förstärka barns kunskap om katten och även deras förståelse för djur. Bilderna är naturalistiska för att vara så pedagogiska som möjligt. Men mediet som använts, träsnitt, får bilden att rikta sig till en vuxen snarare än ett barn i sitt uttryck. Färgen är naturnära och hade kunnat passa äldre barn men bildens innehåll verkar ändå vilja rikta sig till ett litet barn som orienterar sig i sin omvärld. Det är denna tvetydighet som också gör illustrationerna svårplacerade, de verkar vara osäkra på sin målgrupp och tappar fokus.

Vi ser det *betecknande* som katt i bilderna. Djuret har omisskänneliga attribut såsom öron, morrhår, svans, fyra ben och hela kroppen är fotografiskt avbildad. Det *betecknade* här är hemma och hus, vi ser den i hemmamiljön och det är denna typ av katt som är intressant för illustratören att framhäva. *Tecknet* för illustrationerna i denna bok är därför Huskatten.

²⁷ Hammar, 1982, s 103-104.

Bild 4: Kerstin Hedeby, *Drömbok*, 1967. Eget foto.

▪ Drömbok

Denna bok är skriven av den produktive Lennart Hellsing och är illustrerad av Kerstin Hedeby, 1967. Boken är upplagd så att det skulle kunna vara en dröm som pojken har. Den börjar nämligen och slutar med att han sover och däremellan hoppar vi mellan olika händelser, när det är jul och påsk, när han är i hönshuset eller i trädgården. De två illustrationer som är med i denna undersökning är en bild från stranden och en från brasan på kvällen. På båda är en randig katt närvarande, katten nämns aldrig i texten och har därför inget namn. Också pojken är anonym då vi aldrig får reda på vad han heter.

Texten till bilduppslaget befinner sig, i tryckt version, längst ner på vardera sidan över den gula sandliknande ytan.²⁸

Till vänster sitter en pojke ner på rumpan och har benen tätt intill sig, han är naken men har en blå mössa på huvudet. Han petar med en pinne i ett hål i den sandfärgade marken.

²⁸ Snart är det sommar
i morgon eller nästa år!
Då går vi till stranden
där gör vi hål i stranden
det gör ingenting
det är bara sand överallt.

Brunt vatten kommer i hålet
det skvalpar lite när man rör
vattnet är tjockt av sanden.
Man kan röra och röra med spaden
det kan bli en sockerkaka –
nej, en sandkaka bara.

Sanden upptar nästan hela bakgrunden över hela uppslaget, utom en lätt konkav form av blått längst upp som jag förknippar med hav. På marken bakom pojken ligger något grönt - som kan vara hans skugga, en socka och en röd randig tröja. Andra halvan av bilden, den högra, upptas av en randig katt som står och tittar mot pojken. Den har tjocka lila morrhår och står på något turkos – även detta kan vara en skugga. Framför katten, mot betraktaren till ligger något som liknar en flerfärgad filt i pastelltoner av rosa, blått och orange. Kattens ögon är klart blå, liksom pojkens, och han har ett ljust ansikte i gul ton. Kroppen är kraftfullt randig i orange, som en tiger. Kattens öron är små och rundade och svansen kort och tjock. Han står stelt och ger inga direkta känslouttryck.

Mediet är vattenfärg, blyerts och krita och bilden får en rå och naivistisk känsla. Vattenfärgen har fått flyta ut på ett osminkat sätt och kritan gör att linjerna blir hårda och barnsligt klumpiga. Betraktaren får känslan av att det är ett barn som har gjort bilden och kanske är det också meningen. Illustratören verkar ha velat möta barnet genom att göra bilden fri från sofistikerade linjer och färgtoningar och istället låter hon färgerna vara klara och oblandade vilket ger grälla och skarpa kontraster. Den näst intill ceriserosa färgen hon använt till pojkens hud för exempelvis mina tankar till ett barns symboliska tänkande då de har en tendens att förknippa en färg med saker: Så som att en ljushyad människas hud är rosa - och det kvittar vilken ton rosa det är, bara den är rosa så blir det rätt.

Känslan av sommar en dag på stranden är påtaglig. Det är varmt och stilla, världen utanför finns inte närvarande, det är bara pojken, katten, sanden och havet. Inget stör. De vuxna är antagligen precis utanför bilden, för det känns tryggt och som det ska vara. Barnet sitter lugnt ner och gräver i sanden. Även katten står lugnt bredvid och tittar på, den verkar lite nyfiken och undrande samtidigt som jag får en känsla av att katten vakar över den lille pojken. Spännande nog har illustratören här valt att ha med en katt trots att texten inte beskriver en katt någonstans. Hade man valt att utelämna katten i bilden hade dock pojken blivit mycket ensam, men i och med att katten är närvarande blir bilden lugn och trygg. Bakgrunden funderar som en fond till samspelet mellan pojken och katten i bilden medan det i texten egentligen bara är bakgrunden som beskrivs. Illustratören har alltså lyft fram ytterligare en dimension i berättelsen.

Mottagaren av bilden möts alltså av ett lugn och antagligen också av ett igenkännande av att gräva i sanden på en strand en sommar. Dock har jag inte sett många katter på stränderna i mitt liv, de brukar helst vilja hålla sig långt undan vatten. Detta gör att katten blir mer av en andlig närvaro för mig som likt en skyddsängel och vän vakar över den lilla människan. Den är helt könlös och avpersonifierad. Som betraktare ser vi verket utifrån och vi är likt katten en tyst närvaro i pojkens drömmar. De bjuder inte in oss till deras värld, pojken har blicken fäst vid sanden och katten ser mot pojken. Vi betraktar de båda från sidan, avskärmade men samtidigt i nivå med pojken och katten. Tröjan och sockan ser vi dock ovanifrån vilket förstärker känslan av att ett barn skulle kunna ha illustrerat bilden.

Barnet har blå mössa och kort hår vilket står som tecken för pojke i de västerländska mytbildningarna. Det är en vedertagen myt även om den ofta inte stämmer. Det är helt enkelt ett naket barn som lika gärna kan vara flicka som pojke men vi vet ändå att det enligt kulturell norm är en pojke med kort hår och blå strandmössa. Katten är vän och betraktare av huvudpersonen och händelsen, dess närvaro är viktig för att göra barnet mindre ensamt och mer delaktigt i ett större sammanhang. En vuxen hade avbrutit denna dröm med sin närvaro och forcerat sig in i händelsen på ett allt för påtagligt sätt. Andra barn hade också ändrat händelsen och känslan är att pojken är i centrum, i sitt universum, sin dröm och sin egen värld.

Katten återkommer några gången i boken men nämns som sagt aldrig. De båda bilder som jag har valt att ha med i denna undersökning påminner mycket om varandra både i komposition och i att pojken och katten har en synlig relation. Texten på detta bilduppslag står i den tryckta versionen i de ljusare runda cirklarna på bilden, under pojken och katten.²⁹

Den andra illustrationen är alltså denna kvällsbild som är det sista uppslaget i boken och den näst sista bilden. Pojken och katten ligger här på var sin cirkel och uppe till höger i bilden ser man nederdelen av en kakelugn, där kol glöder i öppningen. Cirklarna tolkar jag som mattor på ett kallare trägolv. Det är en bild med starka kontraster i färgerna, det är mycket svart och en del gråbeige mot skarpa detaljer av rött, orange och blått.

Pojken har blå pyjamas på sig och blond lugg i pannan. Han ligger ner på mage med händerna till stöd för hakan. Han tittar rakt mot höger i bild där katten ligger. De båda har en rund beige matta att ligga på och de är utsträckta, långa och platta. Katten är randig i orange och lila men annars är han svart i det skumma ljuset. Ögonen verkar vara stängda och katten ligger utsträckt på mattan med tassarna framför sig. Vi ser en horisontlinje längst bak i bilden där en orange linje från ljuset i kakelugnen lyser upp mötet mellan golvet och väggen. Väggen är kolsvart längst till vänster för att bli ljusare ju närmare kakelugnen den kommer. Som sagt står kakelugnen till vänster, det är en rund modell med svängda ben och öppna luckor där det ligger kol som glöder. Vi ser bara nederdelen av kakelugnen. Centrum i bilden ligger mellan pojken och katten. De ligger och halvsover/myser på mattorna medan elden sakta brinner ner. Sommarstranden på förra bilden verkar långt borta, kanske är det höst eftersom mörkret är så kompakt och eftersom man eldar i kakelugnen.

Åter igen ser vi hur pojken symboliseras av myten blått – iklädd sin blå pyjamas och med sin korta frisyr som bara är längre i luggen så vet alla som är bekanta med den västerländska kulturen att detta är en pojke och inte en flicka. Katten är lika tyst här. Den har inget kön och ingen personlighet – den är bara lugn, sövande, och förstärker stämningen som redan kommer från brasan i kakelugnen. Pojken betraktar katten och det gör också vi och smittas av lugnet och myset. Trots att bildens mörker kunnat göra bilden otäck, så förmedlar den ändå en lugn känsla. Vi ser att katten är lugn och sover och då betyder det att allt är som det ska vara. Också kakelugnen förmedlar värme och lugn med sitt sövande och trygga ljus men det är ändå katten som våra blickar vandrar till. Vi kan se hur pojken tycker om att betrakta sin vän när denne sover.

Bild 5: Kerstin Hedeby, *Drömbok*, 1967. Eget foto.

²⁹ Elden slocknar utanför
den kryper in i kakelugnen

Det blänker på mattan
det skiner på stolarna
det är mörkt och varmt
Snart somnar alla.
Snart sover vi.

▪ Diskussion

Vi ser en bok där en pojke har huvudrollen och en könlös och ”textlös” katt är tyst biroll. Allt händer lugnt och drömskt så som titeln *Drömbok* bekräftar.

Katten ser jag inte som en katt utan som en trygghet som för läsaren visar att pojken inte är ensam. Den har tagit rollen av den tysta betraktaren och vakande vännen som låter oss ostört vara i pojkens värld. Illustratören har hittat denna väg att gå för att skapa lugn och trygghet utan att behöva ha med andra människor i bilden som skulle ha gett en helt annan stämning. Eftersom det är ett djur med så befinner vi oss fortfarande bara i pojkens värld, i hans dröm. Djur tillhör barnens värld. Om en vuxen hade varit närvarande så hade vi klivit ut från pojkens värld och in i den vuxnes eller ställt oss utanför och tjuvkikat in på relationen dem emellan. Detta skapar alltså ett sätt för läsaren att vara med barnet, i hans värld och i drömmen. Just katten är ett djur som inte kräver uppmärksamhet men ändå kan vara närvarande. Den ger också ett sken av att allt är som det ska vara för annars hade den inte varit så lugn, då katter oftast är mycket uppmärksamma och reagerar omedelbart på om något ovanligt händer.

Mediet får oss att tänka på barnteckningar, som om barnet skulle känna sig mer hemma med detta. Stilen står i skarp kontrast mot *Oskar Katt* från samma decennium. Skälen till den stora skillnaden kan diskuteras och är troligtvis många – både konstnärligt och psykologiskt. I avsnittet *Barns perception av bilderboken* berättar jag att barn tycker om realistiska bilder med tydliga linjer. Detta talar emot att dessa illustrationer skulle passa barn och det blir mer en bok för vuxna som vill minnas tillbaka – jag skulle nämligen vilja säga att det finns en tydlig nostalgi i bilderna och ett stilla vemod. En dröm om barndomen.

Bilderna kommunicerar inte med oss betraktare men vi tillåts att titta. Det finns dock en tyst kommunikation mellan pojken och katten. På den första bilden betraktar katten pojken medan han gräver i sanden och på den andra bilden betraktar pojken katten medan den ligger och sover framför brasan.

Katten blir förknippad med vänskap mer än husdjur och *tecknet* för denna katt påminner mer om katten som den beskyddande vännen, den tysta och kravlösa.

2000-talets katter

▪ Kattkalaset

Viveca Lärn har skrivit *Kattkalaset* och Anders Hultman har illustrerat. Boken gavs ut 2005 och är skriven på rim. Huvudrollen, den vita katten Bus, bor hos sin Matte Rut som jobbar på ett café. I början av boken beklagar Rut sig över att hon hade velat ha en hund istället och är lite arg på Bus medan han tar det coolt och menar att hundar är rätt kass. När Rut dagen därpå cyklar iväg och jobbar ringer Bus sina kattvänner och talar om att det är kalas. Alla tar med sig lite grejer och samlas i trädgården och äter silltårta och fiskar i dammen. Grannhunden Knut tycker inte om det men katterna står på sig, och dansar och har skoj tills Bus talar om att det är slut för: ”Snart kommer Matte hem, hurra!”

Den första bilden som jag har valt att ha med är en utomhusbild med hus som visar gatan där de bor. Texten är skriven vid sidan om illustrationen.³⁰

Ett stort blått hus upptar större delen av bilden och det har grönt tak och vita knutar. Det är ett trähus med torn och glasveranda. Runt huset finns en trädgård med blommor i rabatterna och tre fruktträd som blommar. Bakom ser vi en liten byggnad som liknar en friggebod eller ett gammalt utedass. Bakom huset finns andra hus som bara är tecknade konturer mot den blågrå himlen. Ett vitt staket ramar in trädgården och utanför går en brun grusväg förbi i en sväng. En

Bild 6: Anders Hultman, *Kattkalaset*, 2005. Eget foto.

vit katt sitter framför ytterdörren inne i trädgården. En röd katt hoppar på staketet. En cykel står lutad mot staketet och från vänster kommer en röd katt med solglasögon på en moped och ännu en katt, en svart, sitter i en låda bak på moped. Fyra katter går på gatan mot huset och de har med sig olika saker. En grå katt kommer med en ballong, en annan grå med ett vitt paket med röda band. En vit katt med svarta prickar har tassarna i luften och en gul strut på huvudet. En svart katt bär på två runda föremål, vita med röda streck som enligt texten är

³⁰ Bob hade sina trummor med,
Sylvester en ballong.
Och Janne kom på sin moped
med Big i en kartong.

Och Misse bar ett stort paket,
Herr Gren en rolig hatt.
Bill hoppade från staketet
rakt ner i en rabatt.

trummor. Lite längre bort promenerar en svartklädd man med basker och han bär något under vänster arm (kan det vara konstnären själv?). Han tittar mot det blå huset. Längst till höger i bild finns början på ännu en trädgård där två fruktträd blommar vitt. Det är alltså flera katter, det vill säga sju, som är på väg till det blå huset där en vit katt sitter och inväntar dem. Det är en varm och somrig miljö och atmosfären känns uppspelt.

Färgerna är klara och illustratören har använt sig av den pigmenttäta akrylfärgen. Han har målat lager på lager med den vita färgen bland de översta lagren. Det gör att färgerna får många nyanser och ett mustigt utseende.

Perspektivet är lite vridet, speciellt på huset, vilket gör att bilden upplevs lekfull i sitt uttryck. Det gör också att vi som betraktare omedelbart uppfattar detta som en lite annorlunda värld än vår, en värld som är lite skruvad. Denna känsla förstärks av att katterna bär på diverse saker, som annars ses som mänskliga attribut. En katt åker till och med moped och har solglasögon på sig. Å andra sidan så ser vi två katter som betar sig helt i enighet med hur vanliga katter är – den ena sitter och väntar och den andra hoppar på staketet. Människan som kommer gående på vägen förbryllar mig något då han inte nämns i texten och på bilden ser det ut som om han ser hela spektaklet som pågår men ändå ser så lugn ut. Beträktaren frågar sig om det i denna lite vridna värld är normalt att katter betar sig lite mer mänskligt eftersom människan som ser det inte verkar reagera nämnvärt, istället ser det ut som om han också är på väg till kalaset. Detta gör dock att vi som betraktare också känner oss välkomna till kalaset. Även om vi som tittar på är människor så är vi också välkomna på kattkalaset. Bus väntar på oss.

Verket kommunicerar inte med oss betraktare, de flesta katter är vända ifrån oss. Dock kanske katten i lådan på mopeden fått syn på oss för olikt de andra katterna tittar han bort från trädgården. Mellan de andra katterna finns en ögonkontakt och ett kroppsspråk som för dem samman. Detta gör att våra blickar dras till porten och stigen fram till dörren, för det är dit alla är på väg. De ska till att gå in i trädgården för att hälsa på Bus.

Den andra illustrationen jag har valt ut är det sista uppslaget i boken och den näst sista bilden i berättelsen.³¹ Det är åtta katter med på bilden och sex av dem hoppar på bakbenen och två på frambenen på det gröna gräset i vad som liknar en trädgård. En grammofon står på en utemöbel, ett vitt bord med en vit stol. I bakgrunden står två större och ett litet hus. Från vänster till höger är det ett stort gult hus med torn, ett litet rött hus med ett kors på toppen och på väggen står skrivet ”Saro”. Det tredje huset, det längst till vänster är störst och ljusblått/grått som himlen bakom. Fyra fruktträd blommar med vita blommor i en rad framför huset. Även två elstolpar står vid var sin sida om husen och träden, men inga ledningar går förbi genom luften och stör, som man kan se. Vid grammofonen inne i trädgården (till vänster) står ett fruktträd och blommar rosa och vars kronblad singlar ner mot marken. Mellan trädgården där katterna hoppar och husen finns en stor häck av många gröna buskar. Längst till höger finns något som liknar en del av ett växthus och strax framför det finns några orange blommor. Liksom det finns några gula blommor/blad nere i vänstra hörnet.

Hela bildens komposition är lager på lager med himlen som det understa lagret och husen som det andra. Efter det ligger buskar och träd och sedan trädgårdens gräs och främre delar. Katterna verkar vara, när man tittar närmare, ditmålade sist. Färgen används flitigt för att få fram rätt stämning i bilden. Gräsets gulgröna färg skapar värme i bilden och det känns som en

³¹ Och katterna drack lemonad och putsade var klo.

- Det här gick ganska hyfsat, va, men nu vill jag ha ro! sa Bus, Så ni kan faktiskt dra. Så Bob och gänget smet.

- Snart kommer Matte hem, hurra! Då spelar jag trumpet!

varm majdag. Atmosfären är alltigenom positiv och inbjudande på ett påtagligt sätt där katterna på bilden tittar på oss och gör gester att vi skall komma dit och dansa med dem i den ljuvliga trädgården.

Ordet "Saro" som står på huset är antagligen "Särö", då författarinnan till boken ofta förlägger sina handlingar till denna ort. Illustratören har alltså gett oss en geografisk plats genom att skriva detta namn på det lilla huset.

En katt står precis framför oss som betraktare och tittar på oss med tassarna i en välkomnande gest över sig. Han är vit och har ett stort leende i ansiktet. Bakom står ännu en svart och en vit katt med tassarna i luften och bjuder in till dans och hopp. Katterna dansar vilt till musiken som spelas ur grammofonen, det är en festlig och sprallig stämning. Jag får en omedelbar känsla av att vara delaktig och att det är en glad händelse, bilden vibrerar av dans och kalas. Det finns en tydlig kommunikation mellan katterna på bilden och mellan oss som betraktare och dem. Vi betraktar inte bara en spegelvärld utan vi är delaktiga och fullföljer på så vis bilden med vår egen närvaro. Utan betraktare blir bilden nämligen oavslutad. Perspektivet ligger i nivå med katterna, vår blick finns i trädgården i jämnhöjd med kalaset och den närmsta katten är så nära att jag som betraktare får en känsla av att vara mitt bland katterna.

Bild 7: Anders Hultman, *Kattkalaset*, 2005. Eget foto.

Vi som läsare och betraktare av bilden är med på kalaset, med i den stolliga händelsen som händer utan att Matte vet om. Matte som på de första sidorna beklagar sig över att hon inte hade en hund istället för att det skulle vara roligare. Dessa katter bevisar dock att de är mycket roliga. På de andra bilderna gör de flera saker som är mänskliga: de ringer i telefonen, äter med kniv och gaffel, fiskar med spö i dammen och blåser i trumpet. De är fulla utav liv och hemligheter. Hela tiden händer det något. Allt är fart och alla är överallt. Vi är mitt inne i händelsen som läsare och det gör att uttrycket ibland blir krävande. De många färgerna, de många rörelserna. Även husen tycks dansa på detta kattkalas.

Katten har här tagit huvudrollen men betar sig inte längre som en katt. Den har blivit mänsklig.

▪ Diskussion

Detta är en bok fylld utav egensinniga och påhittiga katter som betar sig mänskligt och tillsammans med det något vridna perspektivet i bilderna får den mottagaren att befinna sig i en annan värld. En värld där katterna löper hela linan ut med sin intelligens och egensinnighet och blir människor.

Illustrationerna har alla de kvaliteter som barnen efterfrågade i undersökningarna kring barns perception av bilder: De är färgglada, har tydliga konturer och föremålen och djuren är karaktäristiskt återgivna. Illustrationerna fyller också ut hela bilden med saker att titta på, bakgrunden fungerar inte bara som en förstärkning av bildens centrum utan ger betraktaren en händelserik miljö. Antagligen uppfattar barnet dessa teckningar som ”skickligare” gjorda och som ”finare” än de föregående i *Drömbok*. De uppfattar en korrekthet och en tydlig balans med fantasins utspel som dansande katter och hus. Med detta säger jag inte att dessa bilder *är* det ena eller det andra utan funderar över vad ett barn skulle anse och vad jag själv skulle ha ansett som yngre, och det är nog så att dessa bilder får en större genklang hos barnen än de föregående bilderna från 1960-talet.

Vi ser att det är katter för de har kroppsliga former som tydligt visar detta. Det vill säga de spetsiga uppstående öronen och den långa svansen, dessutom har bakbenen det stora låret. Men när man ser denna form/betecknande så förbryllar det då de gör mänskliga saker, de går på två ben, cyklar och bär på saker. De betecknas delvis som människor på väg till ett kalas. Katterna i denna bok blir därför varken tecknet för huskatten eller för vännen trots att den uppvisar både vänskapliga och husliga drag i boken. Den blir istället tecken för människokatter, för intelligens och lurighet. Dessa katter påminner om en grupp tonåringar som har fest när ägaren/föräldern inte är hemma. De är självständiga men ändå trogna hemmet.

Bild 8: Lilian Brögger, *Det Tokiga Katthuset*, 2007. Eget foto.

▪ Det Tokiga Katthuset

Det tokiga katthuset är skriven av Christina Hesselholdt och illustrerad av Lilian Brögger. Boken är från 2007 och har en dotter och en mamma i huvudrollerna. De beger sig till det tokiga katthuset, grannhuset, för att mata katterna då deras Matte är borta. På dörren sitter en lapp med instruktioner om vad de olika katterna skall ha för skötsel och var. Det är långa och svåra instruktioner, för katterna är oerhört petiga med hur det ska vara, varvid mamman blir stressad och säger: ”Jag kommer ju inte hinna gå till arbetet”.

Katterna i boken heter Ivan, Dulle, Kevin och Bente. Hela boken handlar om flickan Lauras och hennes mammas försök att mata och medicinera dessa. Laura tänker i slutet av boken att hon gärna hade velat ha en katt, helst också fyra på en gång men tänker också att hon inte ska säga något till mamman riktigt än. Mamman ser nämligen helt sönderstressad ut efter bravaderna i det tokiga katthuset.

Den första bilden är en illustration med fart och rörelse och den utgör bokens mittuppslag. Texten står i boken i det vita fältet uppe till höger i bilden.³²

³² Mamma tog Kevin i knät och stoppade två fingrar i kinderna på honom så att han blev tvungen att gapa. Laura räckte henne dropparna, men när hon skulle trycka på flaskan gav Kevin henne en ordentlig örfil med framtassen, och flaskan flög genom rummet.

- Han slipper dropparna medan vi passar honom, sa mamma och tog sig för kinden.
- Dulle äter, ropade Laura, och det gjorde Dulle verkligen, som försiktigt tog räka efter räka.

Och mamma kastade sig ner på golvet och gjorde bönrörelse och sa:

- Aschbaldahak, oh Dulle.
- Se upp för kisset, sa Laura, henne mamma var knäpp.
- Kisset, sa mamma.
- Kisset, sa Laura, Dulle väntade bara på att räkorna skulle bli lite varmare.
- Då så, sa mamma, vem är det nu som saknas?

På bilden ser vi en grön bänk som en grå katt står ovanpå. Han har svansen uppåt och kroppen är relativt rund med små ben. Ögonen är stora och gulgröna och han har en lång rosa tunga, rosa näsa och två små runda röda fläckar till kinder. Med tungan har katten tagit en räka ur skålen framför sig, han balanserar den på tungspetsen. Morrhåren är tunna och svarta och ögonen små och spetsiga. Under skålen, framför bänken står en flicka med långt blont hår och vit tröja. Hon är liten och smal och hon sträcker upp sina små armar i luften för att ta emot en medicinflaska som kommer flygande. Hon har leende röda läppar, rosa kinder och stora blå ögon.

På den högra delen av bilden finns en alldeles röd katt i luften. Han faller med ryggen före och framför honom ses ett par svarta solbrillor i luften. Kattens svans är stor som en borste och munnen är blå och vinklad ner i en bøj. Under de stora vita ögonen med små svarta pupiller har mörka skuggor lagt sig. Kattens öron är små och morrhåren tunna lätt böjda borst. Allra längst till höger sticker en kvinna in sitt huvud och ena axeln. Hon har mörkt hår med lugg och en gul tröja med gröna prickar. Munnen är röd men sammanbiten och vinklad ner åt vänster, näsan är lång och rak och ögonen blå med bekymrade nedåtvinklade ögonbryn. På kinden finns fem röda streck som kommer från den röda kattens klor som är på väg bort från kinden i sitt fall.

Bilden vi ser är en bild i rörelse. Den grå katten, Dulle, fångar en räka med sin långa rosa tunga. Laura håller på att fånga medicinflaskan som flyger genom luften. Katten Kevin faller genom luften efter att ha gett ett rivsår på mammans kind och han tappar sina solglasögon i farten. Mamman har blicken på Kevin och ser olycklig och trött ut. Bakgrunden är markerad enbart med den gröna köksbänken. Illustratören lämnar alltså effektivt nog bakgrunden vit och det blir ett så kallat ”negativt rum”, som Maria Nikolajeva kallar det, och det gör att fokus landar på händelsen i förgrunden. Detta är ett vanligt förekommande knep i serier som på senare tid också blivit allt vanligare även i bilderboken. En bild med ett negativt rum kan uppfattas som barnvänligare då barn ofta ritar så själva.³³ Bakgrunden är alltså inte integrerad i händelsen på denna bild, men vi kan utläsa tillräcklig information ur den gröna bänken för att förstå att detta kan vara en händelse som utspelar sig i ett kök.

Katterna har luriga och egensinniga uttryck som förstärks av starka färger. Katten Dulle är förvisso grå men har starkt gröngula ögon och markerade kinder och läppar i rosa, samt en mycket cerise lång tunga. Han har svansen uppåt och visar ett nöjt och smått roat, men samlat, uttryck. Kevin är alldeles röd och har skarpt blå läppar som för tankarna till en clownmuns överdrivna uttryck. Han flyger genom luften och sprattlar med framtassarna och hela kroppen, vilket är markerat av små streck runt honom i luften som påvisar rörelse. Tassen han har rivit mammans kind med är fortfarande kvar i rörelsen och bara en bit ifrån händelsen. Hans ögon är stora och stirrande, han har kämpat sig ur en stor knipa där han inte tänkt ge med sig.

Färgerna verkar vara akryl eller tjockare gouache i denna bilderbok, (det är bara beskrivet som blandteknik), illustratören har även använt en mörk krita/penna för att förstärka vissa linjer. Djuren och människorna har starka färger och rundade mjuka former. Bänkens perspektiv är lite vridet och den ser sned ut, vilket förstärker rörelsen i bilden. Atmosfären är ansträngd och mitt i en händelse. Bilden fortsätter också tydligt ut utanför bildfältet.

Som betraktare ser vi in mitt i bilden, i rörelsen. Men vi är inte medbjudna av några blickar, vi står ändå utanför och tittar in. Men eftersom bilden så uppenbart fortsätter utanför uppslagets kanter är det som att befinna sig i rummet med dessa katter. Perspektivet ligger i jämnhöjd med händelsen. Jag riktigt känner hur det kittlar till i den röda katten medan han faller. Det samma gäller den grå katten, känslan av att balansera något längst ut på tungspetsen blir påtaglig och nästan verklig.

³³ Nikolajeva, 2000, s 121.

Bilden förmedlar ett kaos som för barnet tycks vara ett roligt äventyr men som för mamman blir jobbigt och tidsödande. Detta är intressant i kontexten då det inte bara förmedlar något till barnet som läsare utan även till den vuxna medläsaren.

Den andra illustrationen ligger även den över ett helt uppslag och texten befinner sig i den grå formen till vänster i bild.³⁴ Dessutom har katterna på denna bild pratbubblor, vilka jag här återger kort: Den grå katten med blå pratbubbla säger: "KITEKAT! USH." Den vita katten säger: "RÄKOR, MUMS!" Den röda katten (som i originalteckningen här har mörkblå bubbla men har fått en rosa i den färdiga boken) säger: "SLÄPP MIG!" och slutligen den gula säger: "MJAU!" Denna bild utgör det näst sista uppslaget i boken.

Vi ser en grå katt längst ner i vänstra hörnet. Han har stora gröngula ögon, röda kinder och en röd mun som är vinklad nedåt. Han släpper en skål ifrån sig och tittar åt sidan. Bakom honom ser vi ett rödrosa mönster som skulle kunna symbolisera golvet då en grå rektangel står på det. Den grå formen kan vara köksbänken från den föregående bilden i denna berättelse, för den har en grön skiva överst liksom den hade. Går vi till högra sidan av bilden ser vi tre katter som flyger genom luften. Överst är en vit katt med magen uppåt och tasserna i en skål med räkor. Munnen är böjd uppåt och ögonen ser mot oss. Ur den grönröda skålen ovanför flyger räkor, nio som man kan se. Bakom katten flyger även en matta med svarta och röda ränder. Under den vita katten, ännu lite till höger är den röda katten med solglasögonen. Vi ser honom bara ner till magen sedan skär bilden av honom. Han har armarna utsträckta över sig, munnen är sammanbiten och morrhåren långa i sicksack-form som om de krusat sig. Klorna är små och svarta och spretar utåt. Under honom ser vi hela den gula katten som tar sig vertikalt ner mot bildens högra hörn. Även denna katt flyger genom luften men har magen nedåt i bild. En burk med brunt innehåll faller framför den gula kroppen och nedanför verkar en del av en bricka vara synlig i kalabaliken. Den randiga gula katten har sin långa svans utsträckt bakom sig och framtassarna har utseendet av simtag. Ögonen är svarta prickar med målade svarta konturer, ögonen påminner om hur ögon porträtterades på människor i det gamla Egypten. Munnen är däremot blå och vinklad uppåt i ett leende, näsan är blå och kinderna med de svarta morrhåren har två röda prickar. Bakgrunden till bilden är rosa och pratbubblorna är enfärgade i blått, grönt, rosa och mörkblått.

Figur 9: Lilian Brögger, Det Tokiga Katthuset, 2007. Eget foto.

Vi ser en vit katt med magen uppåt och tasserna i en skål med räkor. Munnen är böjd uppåt och ögonen ser mot oss. Ur den grönröda skålen ovanför flyger räkor, nio som man kan se. Bakom katten flyger även en matta med svarta och röda ränder. Under den vita katten, ännu lite till höger är den röda katten med solglasögonen. Vi ser honom bara ner till magen sedan skär bilden av honom. Han har armarna utsträckta över sig, munnen är sammanbiten och morrhåren långa i sicksack-form som om de krusat sig. Klorna är små och svarta och spretar utåt. Under honom ser vi hela den gula katten som tar sig vertikalt ner mot bildens högra hörn. Även denna katt flyger genom luften men har magen nedåt i bild. En burk med brunt innehåll faller framför den gula kroppen och nedanför verkar en del av en bricka vara synlig i kalabaliken. Den randiga gula katten har sin långa svans utsträckt bakom sig och framtassarna har utseendet av simtag. Ögonen är svarta prickar med målade svarta konturer, ögonen påminner om hur ögon porträtterades på människor i det gamla Egypten. Munnen är däremot blå och vinklad uppåt i ett leende, näsan är blå och kinderna med de svarta morrhåren har två röda prickar. Bakgrunden till bilden är rosa och pratbubblorna är enfärgade i blått, grönt, rosa och mörkblått.

Bilden visar kaos då en vind blåst in och bytt plats på alla katter och all maten. Allt arbetet tillintetgörs. Katterna kastas om i luften på bilden och golvet ligger inte horisontalt i bilden utan vertikalt nere i vänstra hörnet. Detta gör att vi som betraktare också flyger genom luften. Den vita katten tittar på oss, den är medveten om vår närvaro och detta gör att den

³⁴ Alla katterna åt, i varje hörn av huset och på nästan varje bord blev det snaskat och mumsat. Laura kunde inte låta bli att föreställa sig hur det kom en kraftig vindstöt (det blåste faktiskt in rätt mycket genom den öppna altandörren) och flyttade om alla skålarna, så att Dulle skulle upptäcka sig själv äta KiteKat på brickan, och Ivan skulle hamna på ekbordet framför en omgång torrfoder, och så vidare och så vidare, vinden skulle nästan behöva vara smart för att klara av att byta plats på skålarna och katterna.

hisnande känslan förstärks. Dessutom fortsätter bilden långt utanför det vi ser, rörelsen är fullständig från alla håll och det finns inte en statisk punkt över hela ytan. Även om katterna kastas om på detta sätt ser ändå den vita katten förnöjd ut och den gula katten har fått syn på något och bryr sig därför inte nämnvärt om att han flyger genom luften. Den grå katten verkar inte medveten om att alla flyger, det är inte ens säkert att han gör det eller om han står kvar på golvet, allt den grå katten bryr sig om är att det är fel mat som smakar illa. Den röda katten har fått på sig sina solglasögon igen men ser oerhört arg och upprörd ut över allt det som händer. Tassarna är utsträckta och morrhåren krokiga. Det finns ingen direkt kommunikation mellan katterna på bilden, de har mer kastats upp i luften och befinner sig inom samma synfält men de verkar inte bry sig om varandras närhet.

▪ Diskussion

Det Tokiga Katthuset är den nyaste bilderboken i denna uppsats. Här är det inga naturalistiska katter som porträtteras utan här påminner de om människor igen. Liksom *Kattkalaset* så är de katter men de har en mänsklig vilja, mänskliga tankar och attribut. Men till skillnad från den förra boken är katterna i den här inte de som utför handlingarna, de är passiva och förväntar sig att bli uppassade.

Jag kan varken likna detta vid klassiska djurböcker (såsom den naturalistiska eller djurpsykologiska) eller vid fablerna. Det närmaste är ändå djurberättelserna som är hela gradskalan av talande djur till påklädda djur.³⁵ Dessa katter har inte det fotografiska utseendet hos en katt men vi kan ändå med säkerhet säga att det är katter för de har de tydliga attributen som vi räknar till kattens, det vill säga: De spetsiga uppstående öronen, morrhåren, näsan med den delade underläppen och att kroppen har fyra ben och en lång svans. Så trots att katterna här har märkliga färger så kan vi ändå se att det som är det betecknande är ”katt”. Men katterna skiljer sig också väldigt mycket åt i de här illustrationerna. Deras ansiktsuttryck är tydliga och personliga, i den första bilden är den grå katten tydligt förnöjd med att plocka upp räkor från sin skål med ett litet leende medan den röda katten argt och tjurigt vänt mungiporna nedåt. Också i den andra bilden har den röda katten denna arga uppsyn och den grå katten har blivit äcklad och även han har vänt munnen nedåt och visar lite tänder. Den vita katten ser lugn ut och dennes ansiktsuttryck är lite lurigt men inte speciellt framträdande, han liknar faktiskt mest en riktig katt på det sättet. Den fjärde och sista katten, den gula, har riktigt kraftfulla ansiktsuttryck och han visar alla tänder i ett leende. Hans ansiktes färger är så kraftfulla att han ser sminkad ut. Det för tankarna till den leende Cheshire Katten i Alice i Underlandet som ju är så underlig för att den gör något som en vanlig katt inte kan: Le. Ansiktsuttrycken gör dessa katter mer mänskliga och även om också katterna i *Kattkalaset* hade vissa uttryck så blir de milda i jämförelse med dessa. Katternas starka personligheter är här en nyckel till att förstå vad de uttrycker för tecken.

Dessa katter förmedlar att de är husdjur som skall skötas men också att de är envisa och lite jävliga. De är skojare som gör som de vill och vill de inte ha medicin så rivs de. Tecknet dessa katter förmedlar är alltså mörkare än i de andra böckerna, här har katterna delvis tagit på sig rollen som intelligenta och egensinniga hycklare. Ändå tycker huvudrollen Laura så mycket om dem och det visar också på en slags tolerans för att tillåtas vara busig och egen. Det kan hänvisa till dagens toleranstänk där man måste ta alla precis som de är, med både goda och dåliga sidor.

³⁵ Hammar, 1982, s 105.

Sammanfattande diskussion

Trots att alla bilderna i denna uppsats föreställer katter kan jag se många skillnader i uttrycken. Den främsta skillnaden framkommer när jag jämför bilderna från 1960-talet med bilderna från 2000-talet. Dagens bilder är mycket friare i kompositionen och de innehåller mycket rörelse medan de äldre bilderna är stilla och slutna. Detta gör stor skillnad i mötet med bilderna då man uppfylls av helt olika känslor. Då de äldre utstrålar lugn, trygghet och vardag så utstrålar de nyare lekfullhet, fart och rent av galenskap. Kattporträtten är också mer personliga med tydliga karaktärsdrag. Stilmässigt riktar sig de senare tydligare till barn, de har en målgrupp men visar även på den dubbla målgruppen: Barnet och den vuxne medläsaren.

Synen på barn tycks förändrad från 1960-talet i jämförelse med barnlitteratur från 2000-talet. Katterna är inte längre lugna och samlade, utan fullständigt galna och de tillåts vara det. Barn förväntas inte vara lugna och informationssökande utan lekfulla och fyllda av energi. Böckernas pedagogik har ändrats från att vara predikande till av bli mer involverande.

Det jag ser i *Oskar Katt* är en pedagogisk och lugn beskrivning hur en katt fungerar och vad den gillar och inte gillar. Den berättar för barnet vad en katt är. *Drömbok* har även den en stillhet och visar en drömvärld där katten enbart är en vän till det trygga och lugna barnet. Kan man dra slutsatsen att barnen förväntades vara lugna och beskedliga? Vi kan jämföra detta med *Kattkalaset* där katterna gör precis som de vill och blir älskade ändå. De är hemlighetsfulla och lekfulla och påminner om en hop tonåringar som drar ihop en fest i lönndom. *Det Tokiga Katthuset* är också den fylld utav tokiga katter som ska ha sin vilja igenom. De är överallt och är samtidigt mycket kräsna, trots detta blir huvudrollen helt betagen i dem och vill ha egna katter. Dagens barn verkar tillåtas att vara energiknippen fulla utav lek.

Men man får inte glömma att dagens bildflöde inte liknar något annat genom hela historien och konkurrensen på en sådan bildmarknad verkar tvinga illustratörerna till att hela tiden pressa gränserna för komposition, individualitet och nyskapande för att synas i mängden. Jag kan alltså inte dra slutsatsen att samhällets förväntningar ändrats från det ena till det andra trots att de troligen också har en stor del i den nya synen på barnet, på bilderboken och på katten däri.

▪ 60-talets sömniga katter utsträckta på mattan.

Här ser vi både *Oskar Katt* och den namnlösa katten från *Drömbok* ligga alldeles utsträckta på var sin matta. De mår gott. *Oskar Katt* flörtar lite med oss med sin blick och sin framtass, han verkar vilja bli klappad på magen. Drömkatten tycks sova.

Det är stillhet i dessa katter, lugn och ro och trygghet. Jag tänker mig att de passar in i sängkammaren när barnen skall sova. De är tydligt huskatter som vill vara med människan, i hennes sfär, och de känns pålitliga och vänskapliga.

Dessa böcker har en pedagogisk tydlighet och vill förmedla information från avsändaren till mottagaren. Men de är också illustrerade av konstnärer som inte främst varit bilderbokstecknare och bilderna riktar, rent stilmässigt, till en mer mogen publik - båda två.

Beskrivning av bild 5 & 3.
Se Bildförteckning.

▪ **2000-talets coola katter med solglasögon:**

Dessa katter har ingen stillhet i sig alls, de är överallt. Jag tog här två exempel som påminner om varandra, det är en röd katt med solglasögon från båda böckerna. Först är det katten Kevin från *Det Tokiga Katthuset* som blir galen när han skall få medicin och rivs, tappar solglasögonen och faller genom luften. Den andra katten, Janne, har hoppat upp på sin moped för att komma till *Kattkalaset* och parta loss. Han har solglasögonen på sig och sin svarta kattkompis i en låda på pakethållaren.

Dessa böcker kommunicerar med mottagaren för att skapa en känsla av deltagande. Ett uppmuntrande till lek och att följa sin individualitet. Katterna gör som de vill och vill också att allt ska vara som de vill ha det. De har sina egensinniga sidor men har i slutet av varje bok ändå lyckats vinna en människas gunst och kärlek. Lilian Brögger är främst barnboksillustratör, vilket också märks på både färg och komposition och på de levande och personliga uttrycken bokens karaktärer har fått. Även Anders Hultman ligger nära sitt vanliga måleri i barnboken och det verkar som om konstnärerna i dessa nyare böcker tar uppdraget på större allvar. Detta kan då härröra till att bilderboken fått en starkare status nu än vad den hade på 1960-talet. Är detta för att man idag ser barn som en individ och en jämlike i samhället? Barnet är en liten vuxen och förväntas kunna bestämma över sig själv i mycket större grad än någonsin innan. Deras egen kreativitet skall främjas. Barnboken är inte längre bara barnens utan allas, den skall kunna förmedla något till människor i alla åldrar och det gör att denna bildvärld vill spränga nya gränser för det möjliga om och om igen. Perspektivet är inte längre bara rakt från sidan utan vi befinner oss inne i illustrationen och man leker med betraktarens delaktighet i bildens fullföljande. Detta får till följd att katterna gestaltas på ett sätt som är mer mänskligt igenkännande och på så vis indragande i händelsen.

**Beskärning av bild 8 & 6.
Se Bildförteckning.**

Med dessa exempel ville jag visa på skillnaderna mellan decennierna och likheterna bland böckerna från samma tid. Men icke att glömma att detta är bara fyra böcker i ett hav av bilderböcker och det kan mycket väl finnas många böcker som inte stämmer in på denna teori. Men undersökningen har varit mycket intressant och givit en intressant bild av hur samtiden kan förändra bildspråket och symboliken i bilderböckerna.

För vidare forskning hade det varit spännande att se fler moderna undersökningar av barns perception av bilder och hur de uppfattar det dem ser, speciell när man tänker på det bildflöde som finns idag. Dessutom hade det varit intressant att utöka undersökningen av katter inom bildkonsten, helst till flera sekel. Vi vet att katten har varit vän med människan i mer än fyra tusen år och därför hade studier i kattens bildspråk varit mycket intressant då den säger mycket om sin samtid. Sådana bildstudier hade med fördel genomförts tillsammans med etnologiska och historiska studier, samt psykosociala.

Källor och Litteratur

Källor

Originalillustrationerna finns i Göteborgs Konstmuseum och ställs med jämna mellanrum ut både på museet och på bibliotek och liknande runt om i hela landet. Jag var där och undersökte dem våren 2011 och fotade med egen digital systemkamera.

Källförteckning enligt arkivnummer

ANDERS HULTMAN f 1945

Ur *Kattkalaset*

akryl / acrylic

Gåva Barnboksbildens Vänner 2005

BBV 40/2005 45/2005

KERSTIN HEDEBY f 1926

Ur *Drömbok*

1967

akvarell, krita, blyerts / watercolour, chalk, pen

Gåva Barnboksbildens Vänner 1999

BBV 171b/1999 176/1999

EINAR NORELIUS 1900-1985

Pelle Svanslös

(serier ur *Folket i Bild* 1950-60)

tusch, akvarell / ink, watercolour

Gåva Barnboksbildens Vänner 2006

BBV 32/2006

LILIAN BRÖGGER f 1950

Ur *Det tokiga katthuset*

2007

blandteknik / mixed media

Gåva Barnboksbildens Vänner 2008

BBV 6/2008 10/2008

SVEN LJUNGBERG f 1913

Ur *Oskar Katt*

1963

träsnitt / woodcut

Gåva Barnboksbildens Vänner 1994

BBV 5-6/1994

Tryckta källor

Hellsing, Lennart, *Drömbok*, Rabén & Sjögren, Hallandspostens boktryckeri, Halmstad 1967.

Hesselholdt, Christina, *Det Tokiga Katthuset*, Kabusa böcker, Köpenhamn 2007.

Lärn, Viveca, *Kattkalaset*, Rabén & Sjögren, ort okänd, 2005.

Zweigbergk, Eva von, *Oskar Katt*, Bonniers Junior förlag AB, Aarhus Stiftsbogtrykkerie, Danmark 1985.

Litteratur

Barthes, Roland, *Mytologier*, Bohuslänningen AB, Uddevalla 1970.

Fridell, Lena, re., *Bilden i Barnboken*, Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1982.

Hallberg, Kristin & Westin Boel, red. *I bilderbokens värld 1880-1980*, Liber Förlag, Stockholm 1985.

Kåreland, Lena, *Möte med Barnboken*, Natur och Kultur, Stockholm 1994.

Nikolajeva, Maria, *Bilderbokens pusselbitar*, Studentlitteratur, Lund 2000.

Panofsky, Erwin, *Studies in Iconology: Humanistic Themes In the Art of the Renaissance*, Harper & Row, New York 1962.

Rhedin, Ulla, *Bilderbokens hemligheter*, Alfabeta Bokförlag AB, Stockholm 2004.

Rhedin, Ulla, *Bilderboken: På väg mot en teori*, Alfabeta Bokförlag AB, Stockholm 1992.

Rossholm Lagerlöf, Margaretha, *Inlevelse och vetenskap: Om tolkning av bildkonst*, Bokförlaget Atlantis AB, Malmö 2007.

Spitz, Ellen Handler, *Inside Picture Books*, Yale University Press, London 1999.

Swahn, Jan-Öjvind, *Klassiska symboler: en uppslagsbok*, Ordalaget bokförlag, Tryckning Norhaven A/S Danmark 2006.

Wettré, Håkan, red. *Färgkludd eller näckrosor? Barnboks-bilden och konsten*, Kabusa böcker, Kristianstads Boktryckeri 2009.

Åhrén, Eva, Torell, Eva & Sparrman, Anna, red. *Visuella Spår*, Studentlitteratur, Lund 2003.

Bildförteckning

Alla bilderna är originalillustrationer fotograferade med egen digital systemkamera, med tillåtelse från Göteborgs Konstmuseum.

Bild 1: Norelius, Einar, *Pelle Svanslös* (serie ur *Folket i Bild* 1950-60), tusch och akvarell.

Bild 2: Ljungberg, Sven, *Oskar Katt*, 1963, träsnitt.

Bild 3: Ljungberg, Sven, *Oskar Katt*, 1963, träsnitt.

Bild 4: Hedeby, Kerstin, *Drömbok*, 1967, akvarell, krita och blyerts.

Bild 5: Hedeby, Kerstin, *Drömbok*, 1967, akvarell, krita och blyerts.

Bild 6: Hultman, Anders, *Kattkalaset*, 2005, akryl.

Bild 7: Hultman, Anders, *Kattkalaset*, 2005, akryl.

Bild 8: Brögger, Lilian, *Det Tokiga Katthuset*, 2007, blandteknik.

Bild 9: Brögger, Lilian, *Det Tokiga Katthuset*, 2007, blandteknik.